

KIRMANCKÎYA (ZAZAKÎYA) MOTKÎ Û HEWÊLÎ RA

Malmîsanij

Kirmanckîya (zazakîya) dewan û şaristananê cîya-cîyayan nê serranê peyênan de verra-verra hîna zaf nusîyêna. Mi bi xo 1976 ra hetanî ewro Pîran, Gêl (Eğil), Aldûş (Gerger), Çêrmûg, Licê û Farqîn (Silvan) ra tekstê folklorîkî nuştî û neşr kerdî. Çi heyf ke kirmanckîya tayê cayan hetanî ewro hona (hima) zî nênusîyaya. Mesela ya mintiqaya Motkî (Mutki), Hezo (Kozluk) û Hewêlî (Baykanî). Mi 1979 de fekê yew xortê motkîyîjî ra yew estaneka (sanika) kilme nuştîbî û neşr kerdîbî **(1)**, na îstîsnayêke bî.

Kirmanckîya Motkanî mi rê bîbî derd, mi vatinê "rojê ez ganî ser o bixebitîya", çimkî kirmanckîya na mintiqa de tayê xususîyetê gramatîkî estê ke kirmanckîya cayanê bînan de çinî yê. Cêr ra şima di tekstanê bînan ê ke mi goreyê vatişê yew motkîyîjî nuştî, wanenî. Mi çekuyanê (kelîmeyanê) nê tekstan ra ferhengekê kirmanckî-tirkî zî hazir kerd, şima tekstî ra pey nê Ferhengekê Motkî vînenî.

Çend serran ra ver mi fekê yew dewijê Hewêlî (Baykanî) ra zî tayê çeku û cumleyê kirmanckî nuştîbî. Mi nê çekuyan ra Ferhengekê Hewêlî hazir kerd. Ferhengekê Motkî ra pey yê Hewêlî yeno **(2)**. Seke şima vînenî, Ferhengekê Hewêlî de tayê çekuyî cumleyan mîyan de zî nusîyayê.

Mi cor ra va ke tayê xususîyetê fekê Motkî cîya yî. Mesela kesê yewhûmarê hîrin ê demê nikayînê karan (fiillerin şimdiki zamanının üçüncü tekil şahsı) fekanê bînanê kirmanckî de bi "-no" qedîno. Fekê Motkî de zî no wina yo.

fekê Motkî

aw ano
aw beno
aw şeno
aw vano

tayê fekê bîni

o ano
o beno
o şino/o şono
o vano

tirkî

o getirir
o olur
o gider
o der/o söyler

Labelê tayê karanê fekê Motkî de no "-no" çinî yo.

fekê Motkî

aw bero
aw kero
aw naro

tayê fekê bîni

o beno
o keno
o nêano

tirkî

o götürür
o yapar
o getirmez

Seke nê numûneyanê (mîsalanê) peyenan de aseno, karê (fîlê) ke heceya mesderê înan a verîne (yewine) bi "r" qedênê, fekê dêrsimî de, kesê yewhûmarê hîrin ê demê nikayînê înan "-no" nêgêno, "-o" gêno, yanî heceya verîna mesderî dim a "-o" yeno. Ma vajî mesderê "berdene"/"berdiş" de heceya verîne "ber" o, dim a "-o" yeno, beno "bero". Yanî ber + o = bero.

Tekstan û ferhengekan cêrînanê ra ver ez wazena karanê fekê Motkî ra çend numûneyanê bînan bida **(3)**.

Demo Nikayin (Şimdiki Zaman, Geniş Zaman)

ez şena (giderim)
ez dan' heş ra (ben ayya/ayıyı vururum)

ti şinasnen (sen tanıyorsun)
ti yenê (sen gelirsin)

aw ano (o getirir)
aw bar kero (o yükler)
aw ben' (b. aw beno)

aw beno (o olur)
aw bero (o götürür)
aw dan' (o verir)
aw dan' ... ro (o ...-e vurur)
Aw dan' ber ri. (O kapiya vurur/o kapiyi çalar.)
aw gir' dano (o bağlar)
aw hewo (o güler)
aw înan beno (o inanır)
aw kero (o yapar)
aw kuwen' (o düşer)
aw şeno (o gider)
aw vano (o der/o söyler)
aw yeno (o gelir)
aw zur fino (o yalan atıyor)
aw zur kero (o yalan söylüyor)

ma şen (biz gideriz)

şima hewen (siz gülersiniz)

A û B şenê. (A ve B gidiyorlar.)

A û B vanê. (A ve B diyorlar.)

Negatîfê Demê Nikayinî (Şimdiki Zamanın Olumsuzu)

ez nişinasnen (ben tanımıyorum)
ez nîya (ben değilim)

ti nişinasnen (sen tanımıyorsun)

aw naro (o getirmez)
aw nîyo (o değildir/o değil)

Demo Vîyarteyo Dîyar (Di'li Geçmiş Zaman)

ez ameya (ben geldim)
ti amey (sen geldin)
aw ami (o geldi)

Raweya Fermanî (Emir Kipi)

ti bal' xwi ci de (sen dikkat et)
ti bar (sen getir)
ti bê (sen gel)
ti bide (sen ver)
ti bike (sen yap)
ti gir' bide (sen bağla)
ti temaşe bike (sen bak)

Raweya Waştene (İstek Kipi)

ez biker (ben yapayım)
ez pero da (ben vurayım)
ez şê (ben gideyim)

ti pero dê (sen vurasın)

ma bikerîn (biz yapalım)
ma şê (biz gidelim)
ma bikuşî (biz öldürelim)

HÎZANIC Û SÊRTIC

Yo roc yo şar Sêrtic şeno yo dew' Hîzan (4), xwi r' çerçîte kero. Ben' misafir yo myurdum dew di. Eşyay xwi raşo, yo roc, di roc, hîri roc, yo hewtê, fetlîyo yeno dew' xwi. Yo ser bîni k' beno, eynî şeno dew' Hîzan, ben' misafir nas xwi. Eşyay xwi raşo, nim kero, şeno Sêrt.

Aw Hîzanic zî vano:

-Yaw, ez zî şê Sêrt destebiray xwi het, ke senîn o, çi yo, çi nîno hal' ci.

Şeno kê ci, dan' ber ro. Berî keyî ker a cin' aw Sêrtic.

Vano:

-Way mi, mêrdê to yo kû di, keye di?

Cinî vano:

-Nê, mêrdê mi keye di nîyo.

Hîzanic fetlîyo şeno çarşi, xwi r' gezmîş beno, roşt o, êvar beno, şeno kê Sêrtic dan' ber ri. "Selamu eleykum", "eleykume selam", vano filankes ti senîn î, çi esto, çi çinî yo hêt şima di?

Vano:

-Biray mi, e to nişinasnen, ti kî yî? Ti mi şinasnen ema e to nişinasnen. Ti yanliş î, e to nişinasnen.

Vano:

-Yaw se? E filan dewicya ra, Hîzanic ya, ti her sal yenê kê mi, ben' misafir' mi; ma destebiray cîmna yî, se ti mi nişinasnen?

Vano:

-Nê, e to nişinasnen.

Sêvdi beno, Hîzanic fetlîyo yeno dew' xwi Hîzan.

Çiqas zeman şeno nim di, aw Sêrtic her xwi bar kero, eşyay xwi meşyay xwi, şiguc xwi, biskivêt' xwi, şeno Hîzan, ben' misafir' aw myurdum. Myurdum qet xwi ser naro, vano:

-Merheba, ti bi xêr amey?

Îlgîlenmişî beno. Êvar beno, vano:

-Yaw, heş yen' garis ma werê, baqlê ma werê, ez şena heşa ver, ti zî bê ma şê heşa ver.

Vano:

-Beno.

Wîy kê cin' xwi r' vano:

-Ma şen filan cê heşa ver, ti zî her' Sêrtic bar bê, garis mîye di gir' bide, ma her' Sêrtic bikuşî.

Cinîye vano:

-Beno.

Sêrtic û Hîzanic şenê heşa ver, xwi den we ra. Cinî Hîzanic her' Sêrtic bero, garis mîye di gir' dano, fetlîyo şîyo kê xwi.

Yo qeder are dir şeno, Sêrtic vano:

-Hah! Heş ami, yo garisa mîye di, ma se bikerîn? Ez nîşanci nîya zêdi. Ez pero da, yan ti pero dê?

"Heyy" Sêrtic vano, "bab ti mi de, ez dan' heş ra".

Vano:

-Beno.

Qirmi xwi dan' Sêrtic, Sêrtic nîşan gîro, her kuwen' 'erd. Şenê her' ser. Waxti ku şenê her' ser, Sêrtic vano:

-Yaw hena heş nîyo, hena her o!

Hîzanic vano:

-Yaw se heş nîyo? Ka rind bal' xwi ci de, temaşe bike!

Vano:

-Nê wila, her' min o!

Hîzanic ci r' vano:

-Yaw ne ti bêr kê xwi d' dost' xwi şinasnen ne zî bêr kê şar' di her' xwi şinasnen.

BIRAYO ZURKER

Yo roc di biray benê, biray widîyek zav zur fîno, zur kero. Waxti ku zur fîno, zur kero, zur xwi zî ano cî ya, her kes înan beno.

Yo roc biray ci pîl zî vano "Ez zî dê zur biker, qe biray mi widîyek zur kero, ez zî zur biker". Yo roc di camî di vano:

-Yaw ez sevdi ameya camî, veng kutik sipi hawa r' amêni.

Milet hewo, van:

-Asîman ra se veng kutik sipi yeno?

Aw biray widîyek ku zav zur kero, vano:

-Beno, şima çira hewen? Normal o enayi çibay.

Vanê: -Se?

Vano: -Belkî nim bû, widîyek bû kutik sipi, yo teyr xwi daw pero, beşû asîman. Heyê zî hawlamîş beno, normal o enayi çibay, normal o, beno.

Milet bawir bero. Bawir ci berê, vanê:

-Raşt o, belkî zî enay a.

Cem'et nim beno, bela beno, şeno. Şenê keye. Biray pîlî ri vano:

-Zur bi to nibeno, zur meke!

Vano: -E wila ti heqlî, zur bi mi nibeno, ez çira zur biker?

FERHENGEKÊ MOTKÎ

are: ara

asîman: gök

aw: o

bal: dikkat

ti bal' xwi ci de: sen dikkat et

bawir: inanç

belkî: belki

ber: kapı

bi: 1) -e

Bi to nibeno. (Sana olmaz./Sana uymaz.)

2)ile

Ti bi xêr amey. (Hoş geldin.)

bira (n): erkek kardeş

biskivêt: bisküvi

bîn/bîni: diğer

camî: cami

cem'et: cemaat

... ci : onun, ona

ci r': ona

cîni: kadın, karı

cîmna: birbiri, birbirinin

çarşı: carşı

çeer: dört

çerçîte: çerçilik

çi: ne

çiba: şey, bir şey

çini: yok

çini yo: yoktur

çiqas: ne kadar
çira: neden
destebira: dost
dew: köy
di: iki
di: de
di ... di: de
 di camî di: camide
dir: de
dost: dost
e: evet
e: b. **ez**
ema: ama
enayi: böyle
ez: ben
êvar: akşam
filan: filan
filankes: falankes
garis: darı
hawa: hava
hewte: hafta
hena: bu
her: her
 her kes: herkes
her: eşek
heş: ayı
het: yan, taraf
hîri: üç
ka: hele
kes: kişi
keye: ev
kî: kim
ku: ki
kutik: köpek
kû: nere
 kû di: nerede
ma: biz
merheba: merhaba
mêrdi: koca
mi: b. **min**
milet: millet
min: ben
mîye: iç
 mîye di: içinde
myurdum: adam
nas: tanıdık
ne ... ne zî ... : ne ... ne de...
nê: hayır
nim: şey
nîşan: nişan
nîşancı: nişancı
pîl: büyük
qeder: süre
qet: hiç
qirmi: kırma (tüfek)
ra: 1) -den 2) -e
raşt: doğru

ri: -e
rind: iyi
roc: gün
sal: yıl
se: 1)ne 2)nasıl
senîn: nasıl
sipi: beyaz
şar: 1)halk 2)el
şima: siz
teyr: kuş
ti: sen
to: sen
veng: ses
ver: ön
waxti ku: -ince (vakta ki)
way: kızkardeş, bacı
widîyek: küçük
wila: vallahi
wîy: sahip
xêr: hayır
Ti bi xêr amey. (Hoş geldin.)
xwi: kendi
yan: ya
yaw: yahu
yo: bir
zav: çok
zêdi: çok, ziyade
zî: de
zur: yalan

FEREHENGEKÊ HEWÊLÎ

adayîş: kazmak
Be zengene ade. (Kazma ile kaz.)
baş: iyi
Ez de baş ane. (Ben iyiyim.)
be: 1) -e 2) ile
be xora dayîş: giymek
be xora de: giy
bexûd, -e: çirkin
Zamayê cîne de bexûd o. (Damatları çirkindir.)
Vêwa cîne de bexûde ya. (Gelinleri çirkindir.)
boçi: örgü (saç örgüsü)
ca (m): onun
pîy ca: onun babası
cat: öte
cat ra: öteden
cê (n): onun
pîy cê: onun babası
ci (n û m): o
kûrîya ci: derinliği
ci rê: ona
Ci rê vace. (Ona söyle.)
Ez ci rê nêvana. (Ben ona söylemiyorum.)
cicayîş: ağrımak
Vîy min ceceno. (Boynum ağrıyor.)

cite kerdîş: çift sürmek
cîne/cîni: onlar, onların
Bi hev risayîşê cîne zor/çetin o. (Birbirlerine ulaşmaları zordur.)
Pîy cîni mardo. (Babaları ölmüş.)
çiçik: meme
çînayîş: biçmek
Ma genim çînenê. (Buğday biçeriz.)
darê: tahra
de ... de: de
Hesp de dew d' o. (At köydedir.)
delalîye: güzellik
dim: kuyruk
eleqnayîş: asmak
eleqna: astı
eleqnawo: asmış
bieleqni: as
este: kemik
esteri: b. **hesteri**
ê ...: -nin
Ê vernîye vat. (Öndeki dedi.)
fetelîyayîş: gezmek
ma fetelîyeme: biz gezelim
fetelnayîş: gezdirmek
bifetelni: gezdir
genim: buğday
gîsk: çepiç (1-2 yaşındaki erkek keçi)
gîyeyîş (gîyen): yetişmek
Heyî (hîne) gîyenê bi hev. (Onlar birbirlerine ulaşırlar/yetişirler.)
gok: buzağı
hende: kadar
heroşe: tavşan
hesp/hespi: at
Hesp de dew d' o. (At köydedir.)
Hespi ra bibe peya. (Attan in.)
hesteri: katır
hevûr: teke (erkek keçi)
hewayîş: gülmek
mehewe: gülme
heyî: onlar
hêle: av (toplu av)
hîne: onlar
hiwe: kürek
ka: hele
Zeka ka bê bi tî. (Yahu hele buraya gel.)
kami: hangi, hangisi
kami ci ra: hangisi
keçel: kel
keçelîye: kellik
keki: pire
kendiş: kazmak
bikeni: kaz
kift: omuz
kort: yamaç (dağın yamacı)
kunc: köşe
kûr: derin
kûriya ci: derinliği
kûr o: derindir

lak: iplik
legleg: leylek
litiş: süt emmek (hayvan için)
Gok lito. (Buzağı süt/meme emmiş.)
ma: ay
Yû ma wo ez nêşiyane. (Bir aydır gitmemişim.)
mayîne (m): kısrak
merdum: akraba
min: ben
Viy min ceceno. (Boynum ağrıyor.)
mirîçike: kuş
naçiq: nacak (küçük balta)
nêweş: hasta
pero dayiş: vurmak
pero de: vur
peynî: arka
pê hesîyayiş: duymak
ez pê hesîyane: duydum
pirocine: kalbur
pîrik (n): dede
pîrike (m): nine
qirî kerdiş: çekişmek
qoqe: kafa
raveştîş: kalkmak
veşt ra: kalktı
ma ravezme: biz kalkalım
ravê: kalkınız
meveze ra: kalkma
rib: pekmez
risayiş: yetişmek
Bî hev risayîşê cîne zor/çetin o. (Onların birbirlerine ulaşmaları/yetişmeleri zordur.)
rû: yüz
rûyê xwe: yüzü
sibice: bit
sing: kazık
siradî: kalbur
sisî: saban kulağı (saban demiri)
skûci: kuru üzüm
şemetiyayiş: kaymak
ez şemetiyane: ben kaydım
şinayiş: duymak
to şinuyo: sen duymuşsun
hîne şinuyo: onlar duymuşlar
taşî: kirmen, iğ
Taşîya xwe rêsenâ. (İğ ile yün eğiriyor.)
taşî: öğle yemeği
tepeşnayiş: tetikte beklemek
teştare: öğle
tê dayiş: karışmak (bir şeye karışmak)
tê medi: karışma
tîj: 1)sivri 2)keskin
tore: balta (büyük balta)
tuncik: perçem (saç tutamı)
vazdayiş: koşmak
min vazda: ben koştum

Min vizêr vazda, de sîye ra terpelîyane, gîyane be 'er o. (Dün koşarken ayağım taşa takıldı, yere düştüm.)

Ez ê sibêde zî vazdine. (Yarın da koşacağım.)

vereşnayîş: kusmak

min vereşna: ben kustum

vernî: ön

vêwe: 1)düğün 2)gelin

vî: boyun

weşîye: iyilik

Ez to rê be weşîye vana. (Sana iyilikle söylüyorum.)

weşernayîş: gizlemek

wirnayîş: kaşımak

Qoqa mi biwirne. (Kafamı kaşı.)

xeta citi: sabanın izi (çift sürerken)

xwe: kendi

yû: bir

zak: çocuk, oğlan

Zakî bigê, bila şa aw bîyara. (Çocuğa/oğlana karışma, gitsin su getirsin.)

zeka: yahu, ulan

Zeka ti se vanê? (Ulan ne diyorsun?)

Zeka ka bê pitî. (Yahu hele buraya gel.)

zengene: kazma

Be zengene ade: Kazma ile kaz.

zereci: keklik

zî: de (*)

(*) Çime: Vate, hûmare: 6, r. 16-26

(1) Biewnîre (nîyade) Malmîsanij, "Folklorê Ma ra", Hêvî: kovara çandîya giştî, nr. 3, Sebat 1985, Parîs, r. 103-104

"Heş", Hêvî: kovara kurdî ya zarokan, nr. 4, gulan 1981, Stockholm, r. 8-9

(2) Motkî (Mutki) qezaya Bidlîsî, Hewêl (Baykan) qezaya Sêrtî ya.

(3) Kilmnuştayî:

(b) biewnîre

(m) makî

(n) nêrî

(4) Hîzan yew qezaya Bidlîsî ya.